

першадрукар / Г.Я. Галечанка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 280 с.: іл.

3. Конан, У.М Дабро і краса ў творчасці Францыска Скарыны / У.М. Конан // 480 год беларускага кнігадрукавання : матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытанняў / гал. рэд. А. Мальдзіс і інш. – Мн. : Беларуская навука, 1998. – 60 с.

4. Лабынцев, Ю.А. Доктор Франциск Скорина и славянство / Ю.А. Лабинцев // 480 год беларускага кнігадрукавання : матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытанняў / гал. рэд. А. Мальдзіс і інш. – Мн. : Беларуская навука, 1998. – 60 с.

5. Падокшин, С.А. Франциск Скорина / С.А. Падокшин. – М.: Мысль, 1981. – 215 с.

УДК 930.85(476)*І.Дварчанін:94:655.11(476)*Ф.Скарына

В. І. Яцухна

ІГНАТ ДВАРЧАНІН ЯК АДЗІН З ПЕРШЫХ БЕЛАРУСКІХ СКАРЫНАЗНАЎЦАЎ

У артыкуле разглядаюцца жыццёвы шлях і дзейнасць Ігната Дварчаніна – аднаго з першых уласнабеларускіх скарыназнаўцаў. Асаблівая ўвага надаецца аналізу структуры і змястоўнага напаянення працы І. Дварчаніна “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве”, абароненай у якасці дысертацыі ў 1926 годзе ў сценах Пражскага Карлава ўніверсітэта.

Доктар філасофіі, паэт, педагог, удзельнік заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага руху Ігнат Сымонавіч Дварчанін нарадзіўся 8 ліпеня 1895 года ў вёсцы Погіры былога Слонімскага павета Гродзенскай губерніі (цяпер Дзятлаўскі раён Гродзенскай вобласці) у шматдзетнай сям’і малазямельнага арандатара. З сямігадовага ўзросту пачаў наведваць мясцовую школу. У 1906 годзе сям’я пераехала пад Дзятлава, дзе Ігнат пачаў хадзіць у школу вышэйшай ступені, самыя здольныя вучні якой атрымлівалі званне народнага настаўніка. У 1912 годзе, паспяхова здаўшы экзамен за курс школы вышэйшай ступені, такое званне атрымаў і І. Дварчанін. Тры гады ён працаваў народным настаўнікам у в. Хмельніца на Слонімшчыне. У 1915 годзе І. Дварчанін быў мабілізаваны ў войска, але на фронт трапіў не адразу, а пасля сканчэння ў красавіку 1916 года Арыенбаўмскай школы прапаршчыкаў. Рэвалюцыйныя віхуры зрабілі сваю

справу: І. Дварчанін захапіўся грамадска-палітычным рухам: стаў членам Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ), прымаў удзел у яе з'ездзе (там пазнаёміўся з Б. Тарашкевічам), а таксама ў падрыхтоўцы Усебеларускага кангрэсу ў Мінску ў снежні 1917 года. У пачатку 1918 года І. Дварчанін па запрашэнні А. Чарвякова паехаў у Маскву працаваць у Беларуска-нацыянальным камісарыяце. Надзвычай актыўна ўключыўшыся ў культурна-масавую працу Белнацкома, І. Дварчанін напісаў адозву «Да вучняў-беларусаў», якая была надрукавана ў «Правде», «Известиях» і «Дзянніцы». Выступаў І. Дварчанін у друку і з уласнымі вершамі, большасць з якіх мела сацыяльную скіраванасць. Самы чынны ўдзел прыняў І. Дварчанін у правядзенні нарады настаўнікаў школ Беларусі (21–23 ліпеня 1918 года), дзе выступіў з дакладам, у якім падкрэсліваў важнасць вывучэння беларускай мовы, літаратуры, гісторыі для абуджэння нацыянальнай свядомасці і чалавечай годнасці беларускага народа. У 1919–1920 гадах І. Дварчанін вёў значную культурна-асветніцкую работу ў Дзятлаўскім павеце, за што быў зняволены ўладамі санацыйнай Польшчы ў беластоцкі канцлагер, адкуль праз пэўны час уцёк.

Накіраваўся І. Дварчанін у Вільню, вясной 1921 года здаў там экстрэмам экзамены за курс Беларускай гімназіі. Летам гэтага ж года І. Дварчанін едзе ў Латвію, у Даўгаўпілс, дзе па запрашэнні беларускіх культурна-асветных гурткоў чытае лекцыі па беларускай мове і літаратуры на курсах настаўнікаў, дапамагае ў стварэнні драматычнага гуртка і хору. Наступнай і надзвычай важнай вяхой у біяграфіі І. Дварчаніна з'яўляецца вучоба ў Празскім (Карлавым) універсітэце, які таленавіты беларус скончыў у 1926 годзе са ступенню доктара філасофіі (па выніках абароны дысертацыі “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай глебе”; аб ёй падрабязна мы скажам крыху ніжэй). У час навучання ва ўніверсітэце І. Дварчанін актыўна ўдзельнічаў у літаратурным жыцці, выступаў з дакладамі, змяшчаў вершы рэвалюцыйна-рамантычнай накіраванасці ў студэнцкіх выданнях «Прамень», «Студэнцкая думка»; «Перавясла». Сябраваў з вядомым беларускім паэтам-рамантыкам У. Жылкам, які таксама вучыўся ў гэты час у Чэхаславакіі. І. Дварчанін быў абраны старшынёй “Аб'яднання прагрэсіўных беларускіх студэнтаў у Празе”. У 1926 годзе І. Дварчанін вярнуўся ў Вільню і стаў выкладаць літаратуру ў Беларускай гімназіі. У 1927 годзе ім была складзена і выдадзена “Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры (ад 1905 году)”, якая стала падзеяй у заходнебеларускім грамадска-культурным жыцці. Дзякуючы ўключэнню ў “Хрэстама-

тью...” лепшых узораў беларускага мастацкага слова першай чвэрці ХХ ст., гэтая кніга адыграла выдатную вучэбна-педагагічную, этнаахоўную, патрыятычна-выхаваўчую ролю ў Заходняй Беларусі. І. Дварчанін быў цесна звязаны з кіраўніцтвам Беларускай сялянска-рабочай грамады, чытаў лекцыі ў віленскім гуртку Грамады. З 1927 года ён супрацоўнічае з часопісамі «Родныя гоні» і «Маланка». Пасля разгрому Грамады і арышту яе кіраўнікоў (Б. Тарашкевіча, С. Рак-Міхайлоўскага і інш.) І. Дварчанін становіцца адной з цэнтральных фігур нацыянальна-вызваленчага руху Заходняй Беларусі.

У 1928 годзе ён быў выбраны ад Навагрудскай акругі ў польскі сейм. Разам з іншымі пасламі І. Дварчанін стварыў у сейме самастойную фракцыю – беларускі рабоча-сялянскі пасольскі клуб «Змаганне», які фактычна працягваў дзейнасць Грамады. Члены клуба выступалі супраць судовага працэсу над дзеячамі Грамады, патрабавалі свабоды для палітзняволеных, абаранялі сацыяльныя і нацыянальныя правы беларускага народа. Сеймавыя прамовы І. Дварчаніна былі блізкія адозвам КПЗБ. У сакавіку 1929 года пасламі «Змагання» і камуністамі быў арганізаваны нелегальны з'езд Таварыства беларускай школы, у Галоўную ўправу якога ўваходзіў і І. Дварчанін. У 1930 годзе ён быў арыштаваны польскімі ўладамі і асуджаны на 8 год турмы. У выніку абмену палітвязнямі паміж СССР і Польшчай І. Дварчанін аказаўся ў 1932 годзе ў Мінску. Працаваў у АН БССР у камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі, выконваў абавязкі дырэктара Інстытута мовазнаўства. У 1933 годзе ён быў абвінавачаны ў сувязі з «нацдэмаўскім цэнтрам», які нібыта існаваў і дзейнічаў на карысць буржуазнай Польшчы. 16 жніўня 1933 года І. Дварчаніна арыштавалі органы НКУС, а ў пачатку 1934 года адправілі ў лагер тэрмінам на 10 гадоў. Паўторна І. Дварчанін быў асуджаны пазасудовым органам НКУС Ленінградскай вобласці ў самым канцы 1937 года і тады ж расстраляны. Поўнаасцю рэабілітаваны І. Дварчанін быў у 1956 годзе.

Адзначым, што землякі не забылі свайго слыннага асветніка, педагога і палітыка: у 1989 годзе ў Дзятлава адкрыты помнік І.С. Дварчаніну, на адным са старажытных будынкаў устаноўлена мемарыяльная дошка (фотакарткі помніка і дошкі змешчаны на краязнаўчым сайце Дзятлаўшчыны). На доме ў вёсцы Погіры, дзе нарадзіўся І. Дварчанін, таксама ўстаноўлена мемарыяльная дошка. У Калеснік у сваіх абодвух анталогіях заходнебеларускай паэзіі (“Ростані волі” і “Са сцягам і паходняй”) змясціў па некалькі вершаў І. Дварчаніна. Пісалі аб І. Дварчаніну гісторыкі беларускага літаратуразнаўства і мовазнаўства (М.І. Мушынскі, А.І. Жураўскі і інш.).

Асобныя старонкі-артыкулы аб І. Дварчаніну прадстаўлены ў рускай і абодвух беларускіх вікіпедыях. Інфармацыя аб І. Дварчаніну ёсць таксама на шэрагу іншых сайтаў інтэрнэта, прычым сярод матэрыялаў пададзены і некаторыя яго вершы. У 2011 годзе Згуртванне беларусаў свету “Бацькаўшчына” ў сувязі са 115-годдзем з дня нараджэння Ігната Дварчаніна заснавала прэмію яго імя, якая прызначана “для падтрымкі і папулярызацыі даследаванняў і публікацый, прысвечаных гісторыі і культуры беларускага замежжа”.

Відаць, самым значным крокам у захаванні памяці аб І. Дварчаніну, а таксама своеасаблівым увядзеннем яго спадчыны ў шырокія навуковы і культурны ўжытак стала выданне ў 1991 годзе выдавецтвам “Навука і тэхніка” кнігі “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве”. Гэта, як вядома, дысертацыя І. Дварчаніна, абароненая ім у 1926 годзе ў сценах Карлава ўніверсітэта ў Празе. Пераклала дысертацыю з чэшскай мовы на беларускую і такім чынам адаптавала яе для айчыннага чытача Тамара Кароткая.

Доктарская дысертацыя І. Дварчаніна “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве” была першым уласнабеларускім навуковым даследаваннем дзейнасці беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара. На аснове вялікай колькасці вывучаных і асэнсаваных матэрыялаў, прычым з самых розных крыніц (у тым ліку і з архіваў навучальных устаноў Заходняй Еўропы, заходнееўрапейскіх бібліятэк і інш.) І. Дварчанін паказаў грандыёзнасць здзейсненага Скарынам для ўласнага народа, а таксама для ўсёй еўрапейскай культуры.

Структурна дысертацыя І. Дварчаніна разбіта на 9 раздзелаў: Уступ; Біяграфія Скарыны; Стымулы дзейнасці Францішка Скарыны. Скарына як чалавек; Скарына як пісьменнік (тут аж восем падраздзелаў: Самасвядомасць Скарыны; Свецкія погляды Скарыны; Патрыятызм Скарыны; Дэмакратызм; Любоў да роднай мовы; Скарына як настаўнік народа; Сляды схаластызму; Скарына як прадстаўнік новага грамадскага саслоўя ў літаратуры); Скарына ў віленскіх творах; Скарына як кнігадрукар; Скарына як гуманіст; Уплыў дзейнасці Скарыны; Значэнне дзейнасці Скарыны. У канцы змешчана “Бібліяграфія”, якая ўключае ў сябе 190 крыніц.

Вядома, скарызнаўства далёка пайшло наперад за прайшоўшыя амаль дзевяноста гадоў з часу выхаду працы І. Дварчаніна. Многія факты і палажэнні, выкладзеныя І. Дварчанінам, устарэлі. Разам з тым сам падыход, ракурс, пад якім пераважна асэнсоўваецца дзейнасць беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара, заўсёды будуць

цікавымі і актуальнымі. Гэта агаворваецца І. Дварчанінам у пачатку даследавання. Так, робячы ва “Уступе” бібліяграфічны агляд асноўных прац, прысвечаных Ф. Скарыне, І. Дварчанін зазначае наступнае: “Тэматыка нашай працы некалькі адрозніваецца ад папярэдніх даследаванняў. Акцэнт тут будзе зроблены на ўласна гуманістычны аспект – з’яву заходнееўрапейскую. Вось чаму мы хочам разгледзець дзейнасць Скарыны не толькі ў сувязі з культурным становішчам Айчыны, але і ў кантэксце з заходнееўрапейскім. <...> Наша праца, як сказана ў яе назве, мае пэўную скіраванасць – “Скарына як культурны дзеяч...”. Гэта значыць, яна ставіць мэтай даследаваць светапогляд Скарыны, не засяроджваючыся на знешніх асаблівасцях яго прац, апісанні і параўнанні тэкстаў. Да той ступені, зразумела, пакуль яны не стануць адлюстраваннем ідэйных пошукаў Скарыны. У іншых выпадках мы будзем карыстацца гатовымі вынікамі даследчыкаў ці нейкімі іх схематычнымі накідамі“ [1, с. 13]. І яшчэ адна цытата з самага канца Уступу: “Такім чынам, тэма нашай працы – “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве” – дазволіць нам расказаць пра Скарыну як пра чалавека, пісьменніка, кнігадрукара, гуманіста ўвогуле і нацыянальнага дзеяча (месца яго ў сучасным грамадстве, уплыў і значэнне)” [1, с. 18].

У раздзеле “Біяграфія Скарыны” І. Дварчанін сістэматызуе вядомыя на пачатак 1920-х гг. звесткі аб жыцці беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара, спрабуючы пры гэтым расставіць на некаторых момантах біяграфіі Ф. Скарыны свае ўласныя акцэнты.

Сярод фактараў, якія стымулявалі дзейнасць Ф. Скарыны (адпаведны раздзел), І. Дварчанін вылучае чатыры галоўныя: матэрыяльны інтарэс, рэлігійнае падзвіжніцтва, дасягненні (стан развіцця – В. Я.) айчыннай культуры і ўплыў замежнай культуры. Цікавыя думкі даследчыка накіраваны “боку матэрыяльных інтарэсаў”, які, лічыць І. Дварчанін, “амаль не быў уведзены ў існуючыя да гэтага часу працы пра Скарыну. Мы павінны гэта зрабіць, паколькі Скарына быў не толькі пісьменнікам, але і кнігадрукаром, а залежнасць гэтай працы ад матэрыяльных магчымасцей відавочная. Камерцыйны пачатак кнігадрукавання бачны ўжо ад пачатку яго заснавання” [1, с. 40]. У якасці галоўнага пацвярджаючага прыкладу І. Дварчанін прыводзіць памеры кніг, якія былі не надта вялікімі і маглі нават “падарожнічаць” са сваімі гаспадарамі; асабліва ў гэтых адносінах вылучаецца “Малая падарожная кніжка”. Разам з тым І. Дварчанін указвае на тое, што пры ўсёй важкасці матэрыяльных інтарэсаў яны ў дзейнасці Ф. Скарыны “не былі галоўнымі. Тут дамінавалі хутчэй

з’явы ідэйнага парадку” [1, с. 42].

У раздзеле “Скарына як пісьменнік”, які, як ужо адзначалася намі вышэй, разбіты на цэлы шэраг падраздзелаў, галоўным пытаннем лічыцца наступнае: а наогул, ці можна лічыць Ф. Скарыну пісьменнікам? Перакладчык – так, выдавец – таксама, а вось пісьменнік... І. Дварчанін адзначна адносіць Ф. Скарыну да ліку пісьменнікаў, прычым не толькі на падставе простага наяўнасці ў яго прадмоў і пасляслоўяў, змешчаных у надрукаваных кнігах. Больш важкім аргументам на карысць аднясення Ф. Скарыны да разрады творцаў, а не рамеснікаў, з’яўляецца наступны: ён усведамляў сябе як асобу, што мае права на ўласныя думкі, перакананні, урэшце – на ўласную годнасць. Адукаваныя папярэднікі Ф. Скарыны з ліку ўсходніх славян лічылі сябе “нягоднымі, грэшнымі, грубымі, рабамі Божымі, чарвямі і г. д. <...> Зусім не тое мы бачым у Скарыны. Ужо сам заглавак “Біблія руска выложена докторомъ Франциском Скориною из славного града Полоцька...” ўказвае на тое, што гэтай рысы ў яго не было. Ён называе сябе доктарам са слаўнага горада... Больш таго, чым далей, тым больш узмацняецца супрацьлеглая рыса – самаўсведамленне сябе як асобы” [1, с. 71–72]. Пачуццём самаўсведамлення “пранізаны амаль усе радкі прадмоў і пасляслоўяў. Усюды Скарына выступае як моцны аўтарытэт, які шмат ведае, а таму і робіць. Ён павучае ўсяму, што лічыць патрэбным, абапіраючыся на свае веды і навуку. Гэта своеасабліва выказанае “я” можна адчуць паўсюдна” [1, с. 72].

Асноўная думка, якая мусіруецца (і даказваецца) у раздзеле “Скарына ў віленскіх творах” фармулюецца І. Дварчанінам у самым канцы гэтага раздзела: “На падставе віленскіх твораў можна зрабіць вывад, што Скарына не толькі не быў фанатыкам нейкай рэлігіі і апалагетам дагматызму, але нават не абсалютызаваў рэлігійныя адрозненні сваіх суайчыннікаў і друкаваў кнігі і для адных, і для другіх (маюцца на ўвазе католікі і праваслаўныя – В.Я.)” [1, с. 133]. Усё гэта яшчэ раз пацвярджае яго агульную гуманістычную пазіцыю, вызначаную высокай адукацыяй і часам, які атрымаў назву “Адраджэнне”.

У раздзеле “Скарына як кнігадрукар” І. Дварчанін указвае на высокі ўзровень афармлення кніг, выдадзеных беларускім і ўсходнеславянскім першадрукаром. Прычым ён не толькі браў для ўзору ўжо кімсьці вынайджанае і выкарыстоўваў яго для ўласнае патрэбы, але і развіваў, вынаходзіў сваё (гэта, на думку І. Дварчаніна, адносіцца найперш да шрыфту, які нідзе раней не сустракаецца).

Асаблівасцю змястоўнага напаўнення раздзела “Скарына як гуманіст” з’яўляецца вылучэнне І. Дварчаніным (на аснове шматлікіх

навуковых прац самых розных даследчыкаў) вядучых рыс гэтага еўрапейскага руху і своеасаблівае “накладванне” іх на дзейнасць Ф. Скарыны. Выснова адна: “... Амаль па ўсіх прыкметах, а галоўнае, па ўсіх найважнейшых, Скарыну можна лічыць тыповым гуманістам” [1, с. 160].

Уплыў дзейнасці Ф. Скарыны (аднайменны перадапошні раздзел працы) выявіўся ў тым, што “Скарына як першы культурны дзеяч на беларускай ніве з выразна акрэсленай заходняй арыентацыяй меў уплыў на цэлую культурную эпоху, пачатак якой быў пакладзены ў XVI стагоддзі. Гэты перыяд у гісторыі культуры быў асвечаны імем Скарыны, што цалкам адпавядала агульнай арыентацыі Беларусі на культурныя і грамадскія адносіны ў Заходняй Еўропе” [1, с. 170]. Акрамя таго, “дзейнасць Скарыны не абмежавалася ўплывам на Беларусь і Украіну. Яе сляды былі заўважанымі і па-за іх межамі: і ў Маскоўскай Русі, і ў славян заходніх – палякаў, славенцаў, балгараў” [1, с. 171].

Апошні раздзел дысертацыі І. Дварчаніна “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве” заканамерна падводзіць вынікі ўсёй працы. Тут даследчыкам вылучаны наступныя моманты, якія мы пададзім асобнымі пунктамі і ў той паслядоўнасці, якую абраў сам І. Дварчанін (вядома, без прамых цытат з працы не абысціся):

1) Дзейнасць Скарыны з’яўляецца своеасаблівым сувязным звязном паміж славянскімі культурамі. “Зыходзячы ў сваёй працы з чэшскай культуры, Скарына распаўсюджваў яе дасягненні сярод іншых славян, галоўным чынам – праз зразумелае для большасці з іх кірыліцкае пісьмо. Скарына выканаў тут місію ўсёй беларускай культуры, якая ў пасляскарынаўскі час, увабраўшы ў сябе элементы заходнееўрапейскай і перш за ўсё заходнеславянскай культуры, распаўсюджвала яе дасягненні на поўдзень і ўсход” [1, с. 176].

2) Скарына пакінуў след у гісторыі сусветнай культуры, далучаючы сваю радзіму да шэрагу культурнейшых зямель Заходняй Еўропы і ўсяго свету.

3) Дзякуючы ўкараненню друку (праз Скарыну і яго падзвіжніцкую дзейнасць), Беларусь заняла належнае месца ў агульнай цывілізаваанай еўрапейскай сям’і.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Дварчанін, І.С. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве / І. С. Дварчанін; перакл. Т.М. Кароткай.– Мн.: Навука і тэхніка, 1991.– 187 с.